

Апостол правди і любови.

Помер Толстой.

Серед сучасників це було найбільше ім'я, що притягало до себе увагу цілого світу, привокуючи думки до маленького селця в Тульській губернії, де жив і працював великий навчатель. Ціла людскість звертала туди свої очі, бо Толстой давно вже переріс усякі державні й національні межі і зробився світовим добром, символом правди і любови для цілого світу. Серед сучасного гамору, скаженої боротьби, перемоги лиха й неправди, самітно стояла кремезна постать немого якогось блідішого патріарха, що одна тільки важилася їти наперекір пануючому лихові та кривді й вічно, неустанно кликати своїм повним великої любови до людини словом до правди, до „мира всього міра“, до добра. Мінялись покоління, сходили один по одному в могилу люде, гинули громадські напрями, виростали нові думки—один Толстой стояв незмінно серед цього життєвого гдуму і все тим же повним любови голосом кликав до правди і добра. Він був немов живою совістю цілого світу і світ знав, що хоч би щось сталося, а ця невблаганна, невідкупна совість, цей вартовий на сторожі добра і правди, цей апостол любови скаже своє правдиве слово і нема на світі нічого, що присилувало б його затаїти свою думку або сказати не те, що він думає. „Не можу мовчати“—така відповідь була з Ясної Поляни на всі спроби зацїпкати голос невідкупної совісти, і проти цього голосу безсилні були всі ті заходи, які звичайно падають на всяку сміливу, незалежну думку. Толстой ще за життя переріс навіть обставини політичного ладу і йшов своїм шляхом, нехтуючи його теорію і практику..

І світ цїнив свою совість, свого вартового на дорозі до правди і любови. Нема людини на світі, котра б зважилася зовсім щиро і свідомо оганьбити в Толстому його вічне шукання правди, його натхненну проповідь любови. Навіть вороги його, яких він мав досить серед вічних птахів та лицарів темної ночі, навіть вони, хоч скреготали зубами з злоти, нічим нечистим не могли запламувати цього великого апостола людскости. Вони з обов'язку кидали на його болотом, але воно не приставало до Толстого й верталось назад на напастників, і коликого плямувало, то тільки їх самих. І безсиле скреготання ворогів правди і любови тільки дужче підкреслювало те становище світової совісти, яке займав за наших часів Толстой, один Толстой і ніхто інший.

Для нас, членів „плебейської національності“, ім'я Толстого було й на-віки останеться подвійно дорогим і любим, як вічного ворога всякого державного та національного гніту і насильства. Толстой і тут був великим апостолом правди і любови та могутньою совістю людскости. Для його не було пануючих і підлеглих людей, не було й пануючих та підлеглих „плебейських“ націй,—не повинно бути серед тих істинно людських відносин, які він проповідував на землі. І ми, що повсякчасно боремось за своє національне існування—з глибокою пошаною схилиємось перед цією чужою по крові, та без краю близькою і дорогою нам по духу людиною, що зуміла лишитись цілою і прекрасною людиною серед нелюдських обставин і в людях творити істинно людські почування.

Помер Толстой, але дух його живо творчий не помре ніколи і ясною зорею сяятиме вічно на обрії загально-людської думки для всієї людскости і ім'я Толстого буде найпринаднішою окрасою нашого часу.

Заповіт Толстого.

Останні слова Толстого були: „Ви дбаєте про одного Льва, а єсть же мільйон страданків на світі“.

Трудно прибрата більш прекрасне закінчення взагалі прекрасного життя. Смысловий розрив з усам, що оточало й держало в своїх дупках пазурах дух великої людини, оця остання подорож „в світ-дорогу“ шукати правди і оці останні слова про мільйони страданків... Тільки великий художник не тільки в артистичній сфері, а й художник, скажу так, власного життя, велике серце й любов безкраїя могли підказати людині, що саме стоїть на Божій дорозі, оці прості слова про мільйони страданків. Ім ціле життя своє присвятив Толстой, їм свої найкращі поривання

віддав, з ними з'єднав найщиріші свої шукання світової правди—їм же й остання думка його та останні слова... Толстой увесь їхній—увесь належить отим мільйонам страданків, що з утіхою обертаються тепер свої очі на велику могилу свого заступника і порадики. Своїми останніми словами, цим справжнім заповітом своїм, Толстой освітив усе своє попереднє життя так, як ніхто інший не міг зробити. Та своїм заповітом він показав дорогу й потомним поколінням—дорогу вічю, що провадить до правди і щастя всіх людей на землі. З-за могили кличе він цим заповітом усіх нас—дбати про мільйони страданків, не дуратись їх і їм полегшувати їхнє лихе життя; кличе неслушатись про мільйони, одкидаючи свої власні потреби і змагання. Мільйони страданків—це ж світове лихо і на боротьбу з ним закликає Толстой своїм останнім заповітом.

Великий це заповіт, вартий великого життя. І нехай цей останній нагад великої людини про мільйонів страданків на-віки розкоріниться в душах тих, що пережили її, і сяє їм сторожевим огнем на шляху їхньої діяльності. Прекрасно жити, віддаючи своє життя мільйонам страданків, але ще прекрасніше вмерти, з гордо піднятою головою вийшовши навпроти смерті і в лице її кинувши все ту ж думку про світове лихо. Це найбільше щастя, якого може завзяти на цім світі людина. І Толстой власним прикладом показав нам шлях до такої щастя...
Сергій Єфремов.

Пам'яті великого.

Толстой помер...

На руках у друзів, серед шапурженої уваги всього культурного світу, побожного шанування простого, сірого селянства,—упокоївся тихо він, замислившись з своїми вільними й невільними ворогами. Майже якоюсь вищою духовною істотою уявляється нам цей величний „старець“, ця краса і гордість російської інтелігенції. В попередній нашій статті (№ 248 „Ради“) ми в коротких рисах висяснили вищий, містичний зміст героїчного вчинку Толстого, вчинку, що так трагічно завершився переходом Толстого в інший, духовний світ...

Вияснимо тепер де-які характерні риси життя і творчости небіжчика.

В творчости Толстого визначаються два настрої, дві течії: чисто-художествена і моралізуюча. Вони, ці моменти, являлись раз-у-раз характерною ознакою творчости й особи Толстого, але ми розрізняємо ці дві течії, загального, звичайно, характеру, по тих домінуючих настроях, котрі в той чи інший період часу приваблювали увагу цього велетня ідей.

На полі письменства Толстой завдяки геніальній своїй інтуїції досяг високого художественного шабля. Мало всесвітніх художників слова в минулості можна рівняти з Толстим по силі, переконаності і рельєфности образів, по р'ізносторонности і широті ідей. Звичайно, ми говоримо тут тільки про Толстого, як геніального представника всесвітньої літератури.

Як помітив ще Достоевський (Див. „Дневник писателя“), вага Толстого полягає в надзвичайній аналітичній здібности його хисту: кожне з'явище Толстой вивертає перед наші очі з страшенною, переконуючою, абсолютною силою. Але дужий аналізом своїм, він мало мав здібности до синтезу, узагальнення, приведення до одного знаменателя всіх своїх теорій. Цією особливістю хисту Толстого пояснюються по части ці грандіозні хилитання його, суперечність його ідей в кожний даний момент.

Шуйця—тенденція Толстого, і десница—безпосередня чутливість художника—разом працювали у Толстого, аналізуючи всі життєві з'явища, перетворюючи ідей в високохудожественні образи...

Одною з характерних рис Толстого являється той факт, що він не втворив нам визначних художественних *типів*, бо герої його творів завжди індивідуальні й своєрідні, щоб ми їх визнали за представників і прототипів, певних течій в громадстві. Візьміть ви „Анеу Кареніну“ з її геніальним аналізом життя бюрократичної й дворянської аристократії, і ви не зможете назвати ні одного життєвого з'явища, напр., „Каренінщиною“, подібно тому, як ввійшов у життя термін „Обломовщина“ після класичної праці Добролюбова.